

- вами) : [текст араб. мовою] / Аль-Маварді ібн ал-Хасан Али ібн Мухаммад ібн Хабіб ал-Басрі ал-Багдаді. – Каїр, 1973. – 341 с.
29. Ар-Раїс Мухаммад Дійя' ад-Дін. Ан-назарійят ас-сійяссійя ль-ісламія (Мусульманські політичні теорії) : [текст араб. мовою] / Мухаммад Дійя' ад-Дін Ар-Раїс. – Каїр, 1960. – 356 с.
30. Ат-Тамаві Сулайман Мухаммад. Ас-султат ас-саяс фі-д-дасатір аль-арабія аль-му'асира ва фі-ль-фікр ас-сійяссі ль-ісламі (Три влади за сучасними арабськими конституціями й в мусульманській політичній думці) : [текст араб. мовою] / Сулайман Мухаммад Ат-Тамаві. – Каїр, 1967. – 556 с.
31. Дарваза Мухаммад Іззат. Аль-іслам ва ль-іштіракія (Іслам і соціалізм) : [текст араб. мовою] / Мухаммад Іззат Дарваза. – Сайда, Бейрут, 1968. – 312 с.
32. Мустафа Ахмад Абд ар-Рахман. Татавур аль-фікр с-сійяссі фі Міср аль-хадіса (Розвиток політичної думки в Єгипті в Новий час) : [текст араб. мовою] / Ахмад Абд ар-Рахман Мустафа. – Каїр, 1973. – 332 с.
33. Урджун Садик Ібрагім. Нізам аль-хукм фі-ль-ісламі (Система влади в Ісламі) : [текст араб. мовою] / Садик Ібрагім Урджун. – Каїр, 1952. – 398 с.

V. Kushnirenko

MODERN CONCEPTUAL DEVELOPMENTS OF THE ISLAMIC STATE'S SUNNI MODEL

The article discusses the modern theoretical elaborations of Islamic state's Sunni model – the Caliphate, reveals the basic principles of the Caliphate, analyzes the character and nature of Caliph's power, and outlines the problematic side of this power in conditions of nowadays.

Keywords: Islam, power, Shari'a, historical Shari'a, Sunnism, ash-Shura, Caliph, Caliphate, advisory power, lawmaking power, Ummah, state, community power, the Islamic state, Mujjtahid, Ba'ya, Muba'ya.

Material надійшов 07.06.2011

УДК: 32:3.086:303.442.4

Антоненко А. О.

ПІДХОДИ ДО ТЛУМАЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Поняття політичної відповідальності стає широко вживаним не тільки в науковому, а й у суспільно-політичному дискурсі. Для більш коректного та точного вживання цього поняття потрібно розглянути підходи до його визначення. В цій статті наведено і проаналізовано типові визначення, які зустрічаються в науковій літературі, а також перетини тлумачень поняття політичної відповідальності.

Ключові слова: політична відповідальність, соціально-моральний підхід, юридичний підхід, політичний підхід, конституційно-правова відповідальність.

Набуття громадянами прав та повноважень звичай супроводжується покладенням на них низки обов'язків – в першу чергу, за належне використання цих повноважень. У цьому світлі суспільно-політичне життя можна порівняти з дорожнім рухом – дістаючи право на керування транспортним засобом після здачі іспитів, людина зобов'язується дотримуватися визначених правил. Саме за їх порушення та наслідки, які це

спричинило, вона несе відповідальність. На відміну від дорожнього руху, суспільно-політичне життя неможливо повністю регламентувати подібними правилами, формалізованими у вигляді законів чи інших актів.

Поняття політичної відповідальності сьогодні міцно ввійшло до побутового політичного лексикона. Проте воно радше вживається як символ, ярлик, яким користуються політики, журна-

лісти, представники громадянського суспільства та інші. Дуже рідко за вживанням цього словосполучення стоїть певна концепція чи конкретний механізм.

Існує велика кількість конкуруючих визначень політичної відповідальності, що не сприяє інституціалізації цього поняття та його механізмів у політичній практиці. За висловом Адама Пшеворського (Adam Przeworski), «уряди відповідальні тільки тоді, коли виборці можуть чітко визначити відповідальність за діяльність команд політиків, які змагаються, коли посадові особи можуть бути ефективно покарані за невідповідну діяльність на посаді, і коли виборці достатньо добре поінформовані, щоб точно оцінити цю діяльність» [18, с. 2]. Зважаючи на складність однозначного і вичерпного визначення феномена політичної відповідальності за таких обставин, потрібно описати та систематизувати підходи до її визначення. Розглянемо підходи до визначення поняття політичної відповідальності за змістовою ознакою. Зауважимо при цьому, що вказаний перелік авторів та визначень не є вичерпним, а наведений радше для позначення тенденцій у підходах.

Звертаючись до представників вітчизняної науки, можемо зазначити, що В. Мельниченко [8], В. Торяник [15], С. Балан [2] тлумачать це поняття як форму соціальної відповідальності, яка діє у сфері політики. Власне політичні аспекти проблематики політичної відповідальності досліджували Д. Горчаков [4], М. Самуйлік [14], І. Черленяк [16], М. Паламарчук [11]. Натомість зв'язок юридичних та політичних аспектів цього феномена вивчали С. Конончук [6], Р. Павленко [10], Я. Варивода [3], В. Мельниченко [8], Н. Армаш [1], О. Мельник [7].

Соціально-моральний підхід

Соціально-моральний підхід до тлумачення політичної відповідальності полягає в тому, що передумовою її настання є не юридично-правові, а написані морально-етичні норми.

За цим підходом, одними з основних механізмів притягнення до відповідальності є соціальний осуд та тиск. Прикладом настання такої політичної відповідальності була б відставка політика через вчинення ним аморальних із суспільного, або і його власного погляду, дій, які не мають, можливо, безпосереднього стосунку до політики.

Д. Горчаков у своїй статті «Відповідальність як категорія політичної науки» зазначає, що «відповідальність – це активна громадянська позиція особи», розшифровуючи це як «сприйняття політики як власної справи, зацікавлення нею, вимога більшої інформації, ніж та, що надходить

із засобів масової інформації чи заяв політиків». Автор також зауважив, що моральна відповідальність може бути колективною, «причому вона є абсолютно добровільною» [4].

Чеський політолог Іржи Пех (Jiří Pehe) у своїй праці «Занепад політичної відповідальності» пише, що суспільство може виставляти очікування високої моралі до політиків тільки тоді, коли саме точно знає, якими є ці очікування [19]. Натомість у суспільстві, в якому будь-який проступок може бути залишений без уваги як експертами, так і громадською думкою, причини для того, щоб політики в моральному плані були кращими, ніж решта суспільства, зникають. Недовіра до політиків, на переконання автора, має такі самі корені: суспільство бачить у політикумі відображення себе, і те, що воно бачить, йому самому не подобається.

Таким чином, виділяючи соціально-моральний підхід до визначення політичної відповідальності, потрібно зазначити, що він передбачає висловлення активної громадської позиції (схвалення або осуду) дій політиків, які перебувають у моральній площині. Натомість підставою для таких дій є діяльність осіб, котрі представляють інтереси групи громадян чи об'єднують таку своїм лідерством, що йдуть врозріз із загальноприйнятими у відповідному суспільстві людськими правилами поведінки тощо.

Юридичний підхід

Спочатку термін «відповідальність», вперше введений у науковий обіг Альфредом Бенном, трактували як «карність» [9, с. 221]. У науковій літературі до сьогодні досить поширеною є теза про те, що політична відповідальність сильно пов'язана з відповідальністю юридичною. Основною причиною такого твердження є складність чіткого визначення підстав настання політичної відповідальності та конкретних її механізмів.

Юридичний підхід до визначення політичної відповідальності, на нашу думку, має місце тоді, коли підстави для її настання виникають винятково в результаті порушення правових норм. Зокрема, це стосується явища конституційно-правової відповідальності. В. Торяник вказує, що правовою формою політичної відповідальності є конституційна відповідальність [15]. О. Мельник зауважує, що політична та конституційна відповідальність є абсолютно нетотожними, а сфера застосування останньої набагато вужча [7].

Р. Павленко зазначає, що «конституційно-правова і політична відповідальність часто співпадають щодо суб'єктів, підстав її настання, (несприятливих) наслідків». Разом з тим він зауважує, що, «на відміну від правової (юридичної),

політична відповідальність пов'язана з виконанням насамперед не кодифікованих, а конвенційно встановлених суб'єктами норм» [10, с. 28]. С. Балан вказує на таке співвідношення політичної та конституційно-правової відповідальності: «Політична відповідальність не є похідною від конституційно-правової відповідальності, а виступає одним з самодостатніх різновидів соціальної відповідальності, яка поширюється на особливе коло суб'єктів і має одним із своїх елементів відповідальність конституційно-правову, яка виступає виключно процедурною стороною (комплексом нормативних приписів) щодо політичної відповідальності» [2, с. 190]. Таким чином, на думку автора, конституційно-правова відповідальність є певною нормативною підставою для політичної відповідальності. Разом з тим, автор зазначає, що остання не обмежується лише конституційно-правовою відповідальністю. В. Мельниченко у своїй статті «Політична відповідальність влади в демократичній державі: необхідність, сутність, механізм забезпечення» виносить поняття парламентської відповідальності уряду за дужки політичної відповідальності, застерігаючи від ототожнення цих понять і зазначаючи, що політична відповідальність «притаманна і державам з президентськими системами управління, більше того – країнам з недемократичним політичним режимом» [8].

М. Паламарчук розглядає питання політичної відповідальності як ширше за відповідальність правову [11, с. 81]. Н. Армаш прагне розмежувати питання юридичної та політичної відповідальності, зазначаючи, що «політична відповідальність є позаправовим примусом, який обумовлюється розбіжністю поглядів суб'єктів політичної боротьби з приводу здійснення державної політики і розміщення політичних сил на даний момент часу» [1].

За свідченням С. Телешуна, в законодавстві більшості країн існує закон, що має назву «Політико-юридична відповідальність», згідно з яким політична сила, яка очолила уряд, після закінчення терміну свого перебування при владі відповідає не тільки на політичному рівні, а й на рівні незалежних судових, експертних органів [4]. Проте механізми здійснення такого роду відповідальності не наведено. Ідею законодавчого закріплення політичної відповідальності також підтримує Т. Бутирська, яка наголошує, що «в Україні вкрай необхідно ухвалити закон про відповідальність за виконання політичних обіцянок, що зобов'язує політиків ставити перед державною службою реальні, а не популістські цілі» [16, с. 11–12]. Безпосередній недолік у законодавчій незакріпленості політичної відповідальності вбачає і М. Пірен. Вона висловлює думку, що «якби це поняття було закріплено на

законодавчому рівні, то виборці приділяли б значно більше уваги передвиборчим програмам партій, і це змушувало б політичну еліту бути відповідальною в урядових інститутах» [12].

У Верховній Раді України 9 квітня 2010 р. було зареєстровано проект Закону «Про політичну відповідальність в Україні» (№ 6286), автор якого (М. Папієв), ототожнюючи політичну та політико-правову відповідальність, визначає її як «особливий вид соціальної відповідальності, що полягає у легітимному застосуванні політичних і правових санкцій до суб'єктів політики, визначених цим Законом, що настає за порушення ними політичних норм, узятих на себе політичних зобов'язань» [13]. Законопроект, на думку автора, дає змогу подолати вказані недоліки, в тому числі через «встановлення правових засобів та міри впливу з боку інститутів громадянського суспільства на суб'єктів політики» [13]. Законопроект було відкликано через 7 днів після реєстрації.

На наш погляд, доцільність законодавчого закріплення політичної відповідальності як такої є низькою, адже такий крок радше формалізує поняття, а не введе його в політичну практику, радше, при цьому, підвищивши можливість використання такої політичної відповідальності для розправ над опонентами, опозицією, наприклад, у країнах із недемократичним режимом.

На нашу думку, демократичну державу відрізняє наявність механізму політичної відповідальності, за якого настання санкції за безвідповідальну діяльність регулюється в більшості випадків не державним примусом, а позицією громадськості взагалі і політичних партій зокрема. Отже, можна виокремити поняття конституційно-правової відповідальності як одну із форм втілення політичної відповідальності, яка регламентується безпосередньо державою (і в цьому проявляється вплив юридичної відповідальності), і застосовується як елемент системи стримувань і противаг.

Політичний підхід

Хрестоматійним можна назвати тлумачення політичної відповідальності, за якого політичним силам або лідерам суспільство відмовляє в голосах на виборах у разі, якщо ці самі сили або лідери не дотрималися своїх попередніх обіцянок. Це визначення зазнає критики з боку сучасних закордонних авторів. Зокрема, Джон Акерман (John Ackerman) виділяє три структурні проблеми на шляху такого розуміння відповідальності – можна притягти до політичної відповідальності лише тих можновладців, посади яких є виборними, в той час як більшість посадових осіб призначаються; вибори складають

величезну кількість різних думок і оцінок в одне голосування; «той факт, що політики обираються лише маленькою частиною населення, часто змушує політиків надавати перевагу патронажу (приватній фінансовій підтримці), привілеям чи корупції над ініціативами, що принесуть довготермінову вигоду громадськості як такий» [17, с. 448–449]. На те, що вибори відбуваються лише періодично і їх ефективність для відповідальності залишається неясною, зважаючи, зокрема, на «недооформлені партійні системи, високу нестабільність виборців та партій, погано визначені питання та раптові різкі зміни політик, що переважають в більшості нових поліархій», звертає увагу і Андреас Шедлер (Andreas Schedler) [20, с. 53].

Натомість В. Мельниченко зауважує, що нерідко суспільству доводиться обирати між «поганим» варіантом і «дуже поганим». Тому автор пропонує своє розуміння політичної відповідальності як «відповідальність за належне (в розумінні суспільства або його більшості) здійснення державної влади» [8]. Д. Горчаков уточнює, що «специфіка політичної відповідальності полягає в тому, що притягнення до неї не потребує порушення якогось юридичного закону» [4].

На наш погляд, власне політичний зміст політичної відповідальності можна розкрити в словосполученні «політична стійкість». Відповідальний політик – насамперед той, котрий не поступиться своїми декларованими принципами, його дії не суперечитимуть програмі партії. Іншою характерною ознакою політичної відповідальності може бути наявність своєрідного «коридору можливостей вибору». Політик у

своїй діяльності може вчинити так або інакше – залежно від власного вибору. Проте цей вибір має перебувати в рамках («коридорі») політики (програми) політичної сили, членом якої він є. Політична відповідальність, таким чином, є свого роду вмінням розпоряджатися свободою вибору.

Зазначимо, що в науковій літературі існує велика кількість класифікацій політичної відповідальності, і використаний нами критерій змістових відмінностей між підходами до визначення цього поняття не є єдиним. Проте, на наш погляд, наведені визначення дають змогу краще окреслити поняття політичної відповідальності в політичній науці, показуючи суміжні підходи до його тлумачення. Відтак, це сприятиме коректному і більш точному вживанню поняття та подальшій теоретичній розробці і практичному втіленню дієвих механізмів політичної відповідальності. На наш погляд, до характеристики поняття політичної відповідальності потрібно відносити і дотримання моральних норм, що запропоноване соціально-моральним підходом, і передбачені регламенти відносин як політиків між собою, так і між політиками та суспільством, що передбачено юридичним підходом, і втримання в політичному «коридорі вибору». Всі ці підходи вказують на важливі аспекти поняття політичної відповідальності, яке увібрало такі характеристики з огляду на різні сфери застосування і яке може проявити їх у відповідних механізмах. Натомість вживання поняття політичної відповідальності тільки в одному з перелічених контекстів без урахування інших призводить до його змістового звуження.

Література

1. Армаш Н. Особливості відповідальності «державних політичних діячів»: співвідношення політики та закону [Електронний ресурс] / Н. Армаш // Юридичний журнал. – 2005. – № 11. – Режим доступу : <http://justinian.com.ua/article.php?id=1980>. – Назва з екрана.
2. Балан С. Співвідношення політичної та конституційно-правової відповідальності у здійсненні державної влади : дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / С. Балан ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. – 223 с.
3. Варивода Я. Політична відповідальність депутатів Верховної та місцевих рад України: проблеми взаємодії з виборцями [Електронний ресурс] / Я. Варивода // Український незалежний центр політичних досліджень. – Режим доступу : <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=60111>. – Назва з екрана.
4. Горчаков Д. Відповідальність як категорія політичної науки [Електронний ресурс] / Д. Горчаков // Наукові записки НАУКМА. – Т. 31. Політичні науки. – К. : Вид. дім «Кисво-Могилянська академія», 2004. – Режим доступу : http://www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/NZ/NZV31_2004_polityk/13_gorchakov_dp.pdf. – Назва з екрана.
5. Демократичні механізми формування відповідальної виконавчої влади в Україні. Матеріали круглого столу [Електронний ресурс] // Український незалежний центр політичних досліджень. – 12.11.2003. – Режим доступу : <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=3511>. – Назва з екрана.
6. Конончук С. До питання про правову природу політичної відповідальності уряду [Електронний ресурс] / С. Конончук // Пріоритети. – 2003. – № 7 (13). – С. 31–35. – Режим доступу : <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=3593>. – Назва з екрана.
7. Мельник О. Проблема створення ефективного механізму відповідальності [Електронний ресурс] / О. В. Мельник // Науково-теоретичний журнал «Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ». – 1999. – № 1. – Режим доступу : <http://police.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/nomer1/meln.html>. – Назва з екрана.
8. Мельниченко В. Політична відповідальність влади в демократичній державі: необхідність, сутність, механізми забезпечення [Електронний ресурс] / В. І. Мельниченко // Український соціум. – 2003. – № 1 (2). – С. 96–104. – Режим до-

- ступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=50&c=1080>. – Назва з екрана.
9. Мусяненко С. Концептуалізація поняття політичної відповідальності / С. Г. Мусяненко // Проблеми управління. – 2007. – № 4. – С. 221–224.
  10. Павленко Р. Парламентська відповідальність уряду: світовий та український досвід. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2002. – 253 с.
  11. Паламарчук О. Механізми політичної відповідальності як засіб забезпечення верховенства народу в політичній системі України / О. Паламарчук // Стратегічна панорама. – 2005. – № 3. – С. 75–81.
  12. Пірен М. Проблеми професійної відповідальності політико-владної еліти в Україні [Електронний ресурс] // Соціальна психологія – 2007. – № 3. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=71&c=1651>. – Назва з екрана.
  13. Проект Закону про політичну відповідальність в Україні. – 09.04.2010. – № 6286 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=37432. – Назва з екрана.
  14. Самуйлік М. Політична відповідальність: специфіка, структура, функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спеціальність 23.00.02 / М. Самуйлік ; Одеський держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 1997. – 24 с.
  15. Торяник В. Взаємна політична відповідальність державної влади і громадянина в сучасній правовій державі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спеціальність 23.00.02 [Електронний ресурс] / В. Торяник ; Дніпропетровський національний ун-т. – Дніпропетровськ, 2006. – 17 с. – Режим доступу : <http://disser.com.ua/contents/17320.html>. – Назва з екрана.
  16. Черленяк І. Формування інституту політичної відповідальності в умовах становлення політико-еволюційних циклів в Україні / І. Черленяк // Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С. 11–17.
  17. Ackerman J. Co-Governance for Accountability: Beyond “Exit” and “Voice” / John Ackerman // World Development. – 2004. – Vol. 32. – No. 3. – P. 447–463.
  18. Axworthy T. The Accountability Ladder: Five Steps Toward Democracy [Електронний ресурс] / Thomas Axworthy // First Biennial Conference. World Forum for Democratization in Asia. – Taipei, 2005. – Режим доступу : <http://www.wfda.net/file/Axworthy.pdf>. – Назва з екрана.
  19. Pehe J. The Decline of Political Responsibility [Електронний ресурс] / J. Pehe // Jiri Pehe: Political Diary. Articles. – 2006. – Режим доступу : <http://www.pehe.cz/clanky/2006/clanek.2006-01-18.3451607430>. – Назва з екрана.
  20. Yankova G. Political Accountability And Media Scandals: A Comparative Exploration / Gergana Yankova // CEU Political Science Journal. – 2006. – Issue 3. – P. 49–70.

A. Antonenko

APPROACHES TO THE NOTION OF POLITICAL RESPONSIBILITY

The notion of political responsibility becomes widely used not only in academic, but also in socio-political discourse. For more correct and precise usage of this notion it is necessary to consider the approaches to its definition. The article presents and analyses common definitions found in academic literature and also the intersections of the notion interpretations.

Keywords: political responsibility, social-moral approach, legal approach, political approach, constitutional responsibility.

Матеріал надійшов 19.05.2011